

Η σημασιολογία του έθνους από τον εθνικισμό

Υπάρχει ένα γενικότερο ερώτημα αν το έθνος είναι ένα δημιούργημα του εθνικισμού. Περισσότερο από ερώτημα είναι μια άποψη που τυγχάνει αρκετά μεγάλης αποδοχής και υποστηρίζεται από τους σημαντικότερους μελετητές του εθνικισμού και εκπροσώπους του λεγόμενου 'μοντέρνου' παραδείγματος (Hobsbawm, Gellner, Nairn, Kedourie, Anderson και άλλοι). Σε αντίθεση με αυτή την άποψη, το επιχείρημα που θα υποστηρίξουμε σε αυτήν την ενότητα είναι ότι τα έθνη είναι *αρχέγονες κοινωνικές κατηγορίες* οι οποίες, στην εποχή του εθνικισμού, έχουν ανασημασιοδοτηθεί και αποκτήσει, σε μεγάλο βαθμό, διαφορετικό ορισμό και νόημα. Επίσης, ο νέος τρόπος ορισμού του έθνους στη νεωτερικότητα δημιουργεί δύο σημαντικά προβλήματα: το ένα είναι η σύγχυση και η 'συγχώνευση' του ορισμού του έθνους με αυτόν του κράτους και το άλλο είναι ότι η αναζήτηση ύπαρξης εθνικών ομάδων σε προνεωτερικούς χρόνους γίνεται με κριτήρια προσδιορισμένα από τις νεωτερικές συνθήκες και ορισμούς και, άρα, προδικάζει αρνητικά το αποτέλεσμα.

Να ξεκινήσουμε με μια διευκρίνιση. Η ιδεολογία του εθνικισμού προβάλλει την αξίωση ότι το έθνος και το κράτος πρέπει να συνενώνονται σε ένα 'έθνος-κράτος'. Έτσι, διαμορφώθηκε η εθνικιστική πολιτική προτεραιότητα της προσπάθειας δημιουργίας 'εθνών-κρατών' κατά τους τελευταίους τρεις περίπου αιώνες, αλλά και η επικράτηση του όρου 'έθνος-κράτος' όταν γίνεται αναφορά στα σύγχρονα εθνικά κράτη. Όμως, πρέπει να τονιστεί ότι αυτή η ιδεολογική αξίωση και οι αντίστοιχες προσπάθειες δεν οδήγησαν σε όλες τις περιπτώσεις στη δημιουργία πραγματικών 'εθνών-κρατών' –πραγματικών με την έννοια της ένωσης ενός έθνους σε ένα κράτος. Αντιθέτως, οι περιπτώσεις όπου αυτό πραγματοποιήθηκε είναι οι μειονότητες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Connor (1994: 29-30) σε έρευνα που έκανε το 1970, από το σύνολο των 132 κρατών που εξετάσε μόνο το 9,1% είχαν απόλυτη εθνική ομοιογένεια και το 18,9% σχετική ομοιογένεια (δηλαδή το 90% του πληθυσμού τους ήταν εθνικά ομοιογενής). Παρ' όλα αυτά, και το υπόλοιπο 72% των κρατών που απαρτίζονται από δύο ή περισσότερες σημαντικές εθνικές/εθνοτικές ομάδες αποκαλούνται 'έθνη-κράτη'. Τα στοιχεία αυτά επαληθεύονται και από στοιχεία του 2004³. Γι'

3. Από έρευνα που πραγματοποίησα σχετικά με την εθνική/εθνοτική σύνθεση των κρατών εντός του 2004, χρησιμοποιώντας τα επίσημα στοιχεία της αμερικανικής υπηρεσίας πληροφοριών CIA, προκύπτει ότι: σε σύνολο 188 κρατών (όλα μέλη του ΟΗΕ), τα 24 (12.76%) ήταν απόλυτα ομοιογενή, τα 37 (19.6%) είχαν εθνική ομοιογένεια σε ποσοστό 90-97%, τα 42 (22.3%) απαρτίζονταν από μια πλειοψηφούσα εθνική ομάδα σε ποσοστό 75-89%, τα 49 (26%) σε ποσοστό 50-75%, και τα 36 (19.1%) σε ποσοστό κάτω του 50%. Τα αντίστοιχα ποσοστά που αναφέρει ο Connor (του οποίου τις κατηγοριοποιήσεις ακολούθησα) είναι 9.1%, 18.9%, 18.9%, 23.5%, και 29.5%.

αυτό το λόγο ο Smith χρησιμοποιεί τον όρο εθνικό κράτος (national state), για να υποδηλώσει τη συνήθη σύνθεση των σύγχρονων κρατών από εθνικές ομάδες, μία ή περισσότερες (Smith 1995α: 86). Αυτόν το όρο έχουμε προτιμήσει κι εμείς σε αυτή τη μελέτη ως πιο ακριβή, και που ταυτόχρονα τονίζει τόσο τη σημασία της εθνικής σύνθεσης των κρατών, την επίκληση δηλαδή της εθνικής ενότητας ακόμη και αν αυτή είναι πλασματική, όσο και το γεγονός ότι παραμένει το εθνικό κράτος ένα διακύβευμα στη νεωτερικότητα. Αντίστοιχα, χρησιμοποιούμε τον όρο 'έθνος-κράτος' εντός εισαγωγικών ως μη ακριβή αλλά που, παρ' όλα αυτά, υποδεικνύει την ύπαρξη του εθνικιστικού αιτήματος.

Η επιρροή του εθνικισμού στον τρόπο προσδιορισμού του έθνους έχει υπάρξει καταλυτική. Το έθνος, από τη μία, είναι μια ομάδα ανθρώπων που έχουν, ή πιστεύουν ότι έχουν, κοινή καταγωγή, ιστορία, κουλτούρα, γλώσσα κλπ. και θεωρούν ότι ανήκουν στο ίδιο έθνος (Kedourie 1994: 5, Connor 1994: i). Από την άλλη, το κράτος είναι ο πολιτικός θεσμός κεντρικού σχεδιασμού και οργάνωσης όλων των λειτουργιών μιας κοινωνίας που μπορούν να γίνουν αντικείμενο διαχείρισης εκ μέρους της πολιτικής εξουσίας (της οικονομίας και διοίκησης, της ασφάλειας και αστυνόμευσης, της νομοθεσίας κλπ.)⁴. Ο εθνικισμός όμως έχει συμβάλει στην οριοθέτηση του έθνους ως 'έθνος-κράτος': ο Smith, για παράδειγμα, ορίζει το έθνος ως «ένα συγκεκριμένο και με όνομα πληθυσμό που μοιράζεται μια ιστορική επικράτεια, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια μαζική λαϊκή κουλτούρα, κοινή οικονομία, καθώς και δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν από ένα κοινό δίκαιο» (Smith 1991: 14). Έτσι, στοιχεία που ορίζουν το κράτος συνενώνονται και αποτελούν μέρος του ορισμού του έθνους: η κοινή οικονομία, τα πολιτικά και νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις κλπ., που προσδιορίζουν το κράτος και τη σχέση του με τους πολίτες, εμπλέκονται στον ορισμό της ιδιαίτερης πολιτισμικής ομάδας, με ξεχωριστή ταυτότητα, μύθους, γλώσσα, ιστορία κλπ. που αποτελεί το έθνος.

Μια συνέπεια της παραπάνω σύγχυσης των κριτηρίων ορισμού είναι και η πρακτική δυσκολία που συναντούν πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες να εντοπίσουν τυχόν ύπαρξη εθνών στο μακρινό παρελθόν. Ο Smith, τον οποίο επικαλούμαι ξανά ακριβώς επειδή η προσέγγισή του είναι πιο μετριοπαθής απ' αυτή των μοντερνιστών και αναγνωρίζει κατ' αρχάς την ύπαρξη εθνικού τύπου συ-

⁴Όπως φαίνεται, τα στοιχεία του Connor δεν έχουν μεταβληθεί σημαντικά, ενώ παρατηρείται μια μικρή τάση προς την περαιτέρω ομογενοποίηση των εθνικών κρατών. Τα σχετικά στοιχεία που συνέλεξα προέρχονται από την ιστοσελίδα της CIA [<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/fields/2075.html>].

4. Ο ορισμός αυτός αναφέρεται στη λειτουργική διάσταση του κράτους, και όχι στην ιδεολογική του.

νειδίησης ήδη από τον 15ο αιώνα ή και νωρίτερα, δεν εντοπίζει καμία ομάδα σε προ-νεωτερικούς χρόνους που να ταιριάζει στον ορισμό του έθνους. Αυτό οφείλεται αφενός στο ότι προσπαθεί να εφαρμόσει το σύγχρονο ορισμό σε παλαιότερες εποχές και, αφετέρου, ότι στον ορισμό του έθνους εμπεριέχονται στοιχεία που προσδιορίζουν τα σύγχρονα κράτη. Υποστηρίζει, παραδείγματος χάριν, ότι οι πόλεις-κράτη της αρχαίας Ελλάδας θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως πρόυμα ή μικρής κλίμακας έθνη, καθώς το μέγεθος της αρχαίας Αθήνας ήταν το ίδιο με την σημερινή Ισλανδία (200.000 κάτοικοι), αλλά αυτό δεν είναι εφικτό γιατί, όπως αναφέρει, «μόνο οι 30.000 των ενήλικων ανδρών ήταν πολίτες: οι μέτοικοι, οι γυναίκες και οι σκλάβοι αποκλείονταν» (Smith 1995α: 169, υποσημείωση 7). Με αυτό τον τρόπο, περιορίζει τα έθνη στις σύγχρονες συνθήκες των μαζικών κοινωνιών και των πολιτών που είναι σήμερα «πολυπληθές σε σχέση με τους πολιτικά ενεργούς πολίτες των προ-νεωτερικών εθνοτήτων ή των πόλεων-κρατών» (Smith 1995α: 54). Όμως, ακόμη και προβάλλοντας το σύγχρονο ορισμό του στο παράδειγμα των πόλεων-κρατών της αρχαίας Ελλάδας, είναι δύσκολο να απορριφθεί η ύπαρξη εθνών χωρίς να υποπέσει κανείς σε αντιφάσεις. Συγκεκριμένα, αν προβάλλουμε το επιχείρημα το σχετικό με την πολιτική συμμετοχή στις σύγχρονες εθνικές οντότητες, θα πρέπει να αμφισβητήσουμε την ύπαρξη οποιουδήποτε έθνους μέχρι τον 20ό αιώνα ακόμη και σε αρκετά δυτικά εθνικά κράτη, των οποίων ο μισός πληθυσμός –οι γυναίκες– ήταν αποκλεισμένες από τη συμμετοχή στην πολιτική μέχρι πολύ πρόσφατα: είναι ενδεικτικό ότι το δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας θεσπίστηκε στο Βέλγιο το 1948, και στην Ελβετία το 1971!

Παρόμοιου τύπου αντίφαση παρατηρούμε και στην τοποθέτηση ότι οι πόλεις-κράτη «στερούνταν το καθοριστικό συστατικό της πολιτισμικής ιδιομορφίας... Η αθηναϊκή κουλτούρα ήταν μια συνιστώσα του ευρύτερου ιωνικού εθνοτικού, και ακόμη ευρύτερου ελληνικού πολιτισμικού, δικτύου» (Smith 1995α: 169, υποσημείωση 7). Αν αποδεχτούμε αυτό το επιχείρημα, όμως, θα ήταν σαν να αμφισβητούσαμε, τηρουμένων των αναλογιών, την ‘εθνικότητα’ της Γερμανίας ή της Γαλλίας σήμερα στη βάση ότι αυτές αποτελούν μέρος, συνιστώσες, του ευρύτερου ευρωπαϊκού, ή ακόμη του ευρύτερου δυτικού, πολιτισμικού δικτύου. Στην πραγματικότητα, η επιχειρηματολογία του Smith εμπεριέχει όχι μόνο την προβολή των σύγχρονων κριτηρίων και ορισμών, αλλά και των σύγχρονων αντιλήψεων και κυρίαρχων αναπαραστάσεων. Οι πόλεις-κράτη ήταν μικρότερες των σημερινών εθνικών κρατών αλλά ανάλογες προς αυτά, όχι σε μέγεθος αλλά σε οργάνωση και δραστηριότητα. Και ο Smith αναγνωρίζει αυτό το γεγονός, αλλά τις χαρακτηρίζει ως το προ-νεωτερικό ισοδύναμο των εθνών που, όμως, στην καλύτερη περίπτωση μπορούμε να αποκαλέσουμε εθνότητες και όχι έθνη (Smith 1995α: 57-58).

Η ανασηματοδότηση της λέξης ‘έθνος’ στη νεωτερικότητα εν μέσω του κράτους μπορεί, συνεπώς, να δημιουργήσει την αίσθηση ότι αυτά δεν έχουν προϋπάρξει και ότι ο ορισμός τους ως ‘εθνότητες’ αρκεί για να δημιουργήσει έναν ποιοτικό διαχωρισμό. Αυτός ο ποιοτικός, όμως, διαχωρισμός, είναι πλασματικός. Είναι γεγονός ότι σε διαφορετικές εποχές υπάρχουν και διαφοροποιημένες μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης, αλλά αυτό δεν πρέπει να οδηγεί στην *a priori* διχοτομική διάκριση των εποχών. Οι συνέχειες είναι σημαντικές και πρέπει να αναγνωρίζονται για την καλύτερη κατανόηση των σύγχρονων φαινομένων, όπως επίσης και οι διαφορές. Ο τρόπος ορισμού του έθνους εν μέσω του κράτους είναι τρόπος εθνικιστικός, δηλαδή επηρεασμένος από το πρόταγμα του εθνικισμού που αξιώνει τη συνένωση έθνους και κράτους.

Ενδεχομένως υπάρχει η πεποίθηση ότι η τοποθέτηση υπέρ της ύπαρξης των εθνών στο προ-νεωτερικό παρελθόν θα ενίσχυε τα επιχειρήματα ακραίων εθνικιστών με αποτέλεσμα την άρνησή τους και την αντικατάστασή τους με τις εθνότητες· όμως τα δύο ζητήματα είναι ανεξάρτητα στην επιστημονική έρευνα. Ο Δεμερτζής, για παράδειγμα, αναφέρει ότι αυτές οι τοποθετήσεις που τοποθετούν τα έθνη (ή και τον εθνικισμό) στην προ-νεωτερική εποχή φέρουν μια εθνικιστική προκατάληψη ή αδυνατούν να απαλλαχτούν από την «εθνικιστική στρέβλωση περί της αιωνιότητας του έθνους», και μάλιστα «παρά τις προθέσεις του συγγραφέα» όπως αναφέρει με συγκεκριμένες αφορμές (Δεμερτζής 1996: 132, υποσημείωση 22, και σ. 62, υποσημείωση 14). Αυτή η επιχειρηματολογία, όμως, παρουσιάζει δύο σημαντικά προβλήματα. Πρώτον, αν και μπορεί κάλλιστα να ευσταθεί, μπορεί εξίσου εύκολα να είναι λανθασμένη, καθώς αναφέρεται στις προσωπικές πεποιθήσεις ενός ερευνητή και στερείται εμπειρικής τεκμηρίωσης ή γενικότερης εμβέλειας⁵. Συνεπώς, δεν μπορεί να απευθυνθεί ως αντεπιχείρημα σε μια ανταλλαγή επιστημονικών απόψεων, όπου κρίνονται τα επιχειρήματα και η επάρκειά τους και όχι οι προσωπικές πεποιθήσεις ή οι αντιστάσεις στις κυρίαρχες ιδεολογίες. Δεύτερον, η επιχειρηματολογία σχετικά με την επιρροή από μια κυρίαρχη άποψη ή ιδεολογία μπορεί εύκολα να αντιστραφεί, καθώς και η άρνηση αναγνώρισης προσδιορισμού εθνικιστικών τάσεων ή εθνικών ομάδων σε προ-νεωτερικές περιόδους είναι συμβατή με, και συχνά προέρχεται από τη σχετική άποψη που επικρατεί στον επιστημονικό χώρο και

5. Θυμίζει τη μομφή του ‘καλυμμένου αντισημιτισμού’ που έχει απευθυνθεί κατά καιρούς σε όσους ασκούν κριτική στο Ισραήλ. Το ζήτημα είναι πως αυτή η ‘κατηγορία’ μπορεί να αληθεύει αλλά, αφενός, δεν ακυρώνει την κριτική, αφετέρου, δεν μπορεί να απευθυνθεί σε κάποιον αν δεν γνωρίζουμε αν όντως είναι ρατσιστής.

τείνει να θεωρείται αυτονόητη και δεδομένη⁶. Άποψη που επίσης δεν είναι λανθασμένη, αφού υποστηρίζεται από την εμπειρική παρατήρηση της ύπαρξης κρατών που έχουν δημιουργήσει εθνική ενότητα για να νομιμοποιήσουν την πολιτική εξουσία, αλλά ασφαλώς είναι υπερβολική η μονοσήμαντη υιοθέτησή της καθώς αυτές δεν είναι οι μοναδικές περιπτώσεις. Όπως έχει εκτενώς επισημανθεί σε αυτή τη μελέτη, το εθνικό συναίσθημα έχει γίνει αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και χειραγώγησης, αλλά αυτό δε συνεπάγεται και την εξορισμού κατασκευή του. Τέλος, η υιοθέτηση ενός επιστημονικού επιχειρήματος από ομάδες που τελικά το δυσφημούν δε συνεπάγεται την αυτόματη απαξίωσή του.

Υποστηρίζω, λοιπόν, ότι στο βαθμό που τα κριτήρια αναζήτησης εθνών στο παρελθόν ορίζονται από τις σύγχρονες συνθήκες, είναι αναμενόμενο ότι αυτά καθορίζουν το τελικό αποτέλεσμα της μελέτης. Ο Καστοριάδης (1985) αποκαλεί αυτή τη διαδικασία ‘κατοπτριστικό πρόταγμα’. Υποστηρίζει ότι οι γλώσσες διαφορετικών στο χώρο και στο χρόνο κοινωνιών δεν αντανακλούν ισοδύναμους κώδικες επικοινωνίας, γιατί κάτω από τη δημιουργία τους υπάρχουν διαφορετικές εικόνες και επιθυμίες. Γι’ αυτό το λόγο «το δυτικό πρόταγμα της συγκρότησης μιας ολικής ιστορίας, εξαντλητικής κατανόησης των κοινωνιών άλλων εποχών και χωρών, περιέχει στη ρίζα του την αποτυχία, αν θεωρηθεί ως κατοπτριστικό πρόταγμα» (Καστοριάδης 1985: 242).

Ύστερα από τη διατύπωση των σχετικών αντιρρήσεων και αντεπιχειρημάτων, ας περάσουμε στο προκείμενο, που είναι το έθνος. Ο όρος ‘έθνος’ είναι αρκετά παλαιός –εμφανίζεται στην Παλαιά Διαθήκη– αλλά το νόημά του διατηρεί αρκετές ομοιότητες με τη σύγχρονη έννοια, αν η τελευταία αποκοπεί από τα στοιχεία που ορίζουν το κράτος. Ο Hastings (1997: 14-19, και 194-195) παραθέτει αρκετά αποσπάσματα όπου συναντάμε τη λέξη έθνος, όπως στο Χρονικό του Regino της Prum, του 900 περίπου μετά Χριστόν όπου, όπως αναφέρει, αντικατοπτρίζεται η χριστιανική άποψη για την κοινωνία. Ένα απόσπασμα αναφέρει: «όπως διαφορετικοί λαοί (*diversae nationes populorum*) διαφέρουν μεταξύ τους στην καταγωγή, τους τρόπους, τη γλώσσα και τους νόμους... έτσι και η αγία και καθολική εκκλησία σε όλη την οικουμένη διαφέρει στα εκκλησιαστικά ήθη ανάμεσα σε αυτούς τους λαούς παρ’ όλη την ενότητα της πίστης» (στο Hastings 1997: 195, πρόσθετη έμφαση). Ο Hastings κριτικάρει επίσης τους Kedourie και Hobsbawm γιατί αναφέρονται στο ‘έθνος’ κατά το Μεσαίω-

6. Χαρακτηριστικό αυτού είναι το γεγονός ότι στη σχετική αρθρογραφία, η υιοθέτηση του επιχειρήματος των ‘μοντερνιστών’ γίνεται με την απλή παράθεση βασικών εκπροσώπων αυτής της τάσης, ενώ το αντίθετο επιχειρήμα πρέπει να υποστηριχτεί εξ αρχής, αμυνόμενο μάλιστα για τη μη εθνικιστική του προκατάληψη.

να ως λέξη που υποδηλώνει το διαχωρισμό των φοιτητών στα πανεπιστήμια ενώ, όπως υπογραμμίζει, η λέξη είχε την έννοια «ενός πληθυσμού (a people) που διέφερε στη γλώσσα, τους νόμους, τις συνήθειες, τον τρόπο κρίσης και τα έθιμα...» (Hastings 1997: 17).

Η πληρέστερη ίσως μελέτη για το θέμα αυτό παρουσιάζεται στο άρθρο του Guido Zernatto 'Nation: the history of a word' (1944), όπου αναλύει τη χρήση της λέξης 'έθνος' σε διαφορετικές περιόδους. Η λέξη προέρχεται από το λατινικό *natio* που σημαίνει γεννημένος. Όπως υποστηρίζει ο Zernatto, «μια λέξη είναι σαν ένα νόμισμα» που η αξία του μεταβάλλεται καθώς μεταβάλλονται οι συνθήκες ζωής. Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους χρησιμοποιούνταν στην καθομιλουμένη για να περιγράψει μια ομάδα ατόμων που είχαν με κάποιο τρόπο κοινή καταγωγή· υποδήλωνε όμως μια κοινότητα ξένων, και αναφερόταν κυρίως στους ξένους που συγκεντρώνονταν στις μεγάλες πόλεις και τα λιμάνια προκειμένου να μιλήσουν τη μητρική τους γλώσσα. Στο Μεσαίωνα τα έθνη (*nationes*) αναφέρονταν πράγματι στους φοιτητές· όμως, αναφέρονταν συγκεκριμένα σε ενώσεις που εξέφραζαν τις ιδιαιτερότητες των φοιτητών που ήταν ξένοι στις πανεπιστημιακές πόλεις –και οι περισσότεροι ήταν ξένοι, δηλαδή από άλλες πόλεις και περιοχές– και όχι απλά στο διαχωρισμό τους σε πανεπιστήμια (άποψη που συμφωνεί με του Hastings και την κριτική του στους Kedourie και Hobsbawm). Αργότερα τα έθνη άρχισαν να σημαίνουν την 'κοινότητα απόψεων'· αυτή ήταν, σύμφωνα με τον Zernatto, η πρώτη σημαντική μεταβολή στο αρχικό της νόημα. Μετά τον 13ο αιώνα και μέχρι τον 18ο το νόημα του έθνους άλλαξε και δε σήμαινε πια τους ξένους αλλά τους αντιπροσώπους: «ένα έθνος άρχισε να σημαίνει ένα αντιπροσωπευτικό σώμα, του οποίου κύριο χαρακτηριστικό ήταν ότι τα μέλη του είχαν κάποιο χαλαρό συνδετικό κρίκο εδαφικής φύσης. Όμως, ένα αντιπροσωπευτικό σώμα είναι... μια *επίλεκτη* ομάδα, μια ελίτ» (1944: 361). Η τρίτη σημαντική μεταβολή του νοήματος συντελέσθη από τα τέλη του 18ου αιώνα και μετά, όταν η λέξη έχασε το διαχωριστικό της νόημα σε αντιπροσώπους (ελίτ) και λαό και ενσωμάτωσε όλους τους πολίτες του κράτους: «με αυτή τη μαζική έννοια αρχίζει η νέα χροιά της λέξης έθνος» (Zernatto 1944: 366).

Οι όροι που χρησιμοποιούνται στη σύγχρονη βιβλιογραφία για τη μελέτη αυτών των φαινομένων και για να περιγράψουν τις εθνικές ομάδες πριν την εμφάνιση των σύγχρονων κρατών και του εθνικισμού είναι οι 'εθνότητες' ή 'εθνοτικές ομάδες'. Στην αγγλική βιβλιογραφία αναφέρονται ως *ethnie* (όρος που εισήγαγε ο Smith), *ethnic groups* ή *ethnicities*, και προέρχονται από το ελληνικό 'έθνος'. Η λέξη *έθνος* πηγάζει πιθανότατα από το *έθος*, που σημαίνει συνήθεια, έθιμο, τρόποι. Το *έθνος* εμφανίζεται στα Ομηρικά έπη και έχει την έννοια του συμβιούντος πλήθους· το ίδιο και στον Αριστοτέλη, που συμπερι-

λαμβάνει κάθε πλήθος ζωντανών, νεκρών ή και ζώων. Στον Θουκυδίδη έχει τη σημασία της φυλής και στον Πλάτωνα επίσης της φυλής και της ξεχωριστής κοινωνικής ομάδας. Η λέξη εμφανίστηκε στον πληθυντικό αριθμό (*έθνη*) στην Παλαιά Διαθήκη, όπου σήμαινε τους ειδωλολατρικούς λαούς της αρχαιότητας και χρησιμοποιούνταν για να τα διαχωρίσει από τον περιούσιο λαό του Ισραήλ⁷. Στην Καινή Διαθήκη η λέξη έγινε συνώνυμη με τους Έλληνες, αλλά σύντομα εξαλείφθηκε αυτός ο συνειρισμός με την εξάπλωση του Χριστιανισμού. Όπως και στα Λατινικά, λοιπόν, ο όρος αναφερόταν σε πληθυσμούς με κοινά χαρακτηριστικά –κοινά βάση ποικίλων κριτηρίων– αλλά κυρίως σε άλλους πληθυσμούς και όχι σε αυτόν που ανήκει κανείς⁸.

Η παραπάνω ανάλυση καταδεικνύει τις αλλαγές της λέξης έθνος αλλά και τις αιτίες, τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, που έχουν προκαλέσει αυτές τις αλλαγές μέσα στο χρόνο. Υποδεικνύει επίσης ότι η λέξη χρησιμοποιούνταν για να περιγράψει ομάδες ατόμων που είχαν κάποια κοινά χαρακτηριστικά και ομοιότητες, όσο ρευστός κι αν ήταν ο τρόπος προσδιορισμού τους, κυριότερη των οποίων ήταν η κοινή τους καταγωγή. Συνεπώς, το έθνος δεν είναι μια επινόηση του εθνικισμού αλλά μια έννοια που, αν διαχωριστεί πλήρως από το συνειρισμό του 'έθνους-κράτους', είναι απολύτως σχετική με τις ρίζες της, δηλαδή με κριτήρια ομοιότητας και καταγωγής. Επίσης, ανεξαρτήτως της χρησιμοποιούμενης ορολογίας, η κατηγοριοποίηση των συλλογικοτήτων σύμφωνα με κριτήρια εδαφικής καταγωγής, πρωτίστως, και άλλα, όπως η γλώσσα, οι συνήθειες, η θρησκεία και γενικότερα κριτήρια ομοιότητας, είναι κάτι που χαρακτηρίζει όλες τις κοινωνίες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Αυτή η κατηγοριοποίηση είναι τόσο εσωτερική όσο και εξωτερική, και σχετίζεται με την ταύτιση των ατόμων με την ομάδα καταγωγής τους, την οποία θεωρούν κατά συνέπεια σημαντική και για τις άλλες ομάδες. Συνεπώς, θεωρούμε ότι η έννοια του έθνους και η σημασία της είναι διαχρονική. Οι διαφορές της στη νεωτερότητα σχετίζονται με την ύπαρξη του κράτους και το πρόταγμα του εθνικισμού, που έχουν επηρεάσει και τον ορισμό του έθνους.

Στη διάρκεια αυτού και του προηγούμενου κεφαλαίου αναφερθήκαμε αρκετές φορές στο έθνος και στην εθνότητα με τρόπο που υποδηλώνει μια ποιο-

7. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο χαρακτηρισμός *προσήλυτοι* για όσους από τα *έθνη* ασπάζονταν τον Ιουδαϊσμό.

8. Οι πληροφορίες σχετικά με την προέλευση και ερμηνεία της λέξης έθνος προέρχονται από διάφορα λεξικά και εγκυκλοπαίδειες, μεταξύ των οποίων η *Εγκυκλοπαίδεια Ραπύρος Larrousse Britannica*, Αθήνα: Πάπυρος, 1984, τόμος 22, η *Υδρία: Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια, Ελληνική και Παγκόσμια*, Αθήνα: Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, 1982, τόμος 22, και το ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ Ιωάννης (1999), *Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα: Βιβλιοπρομηθευτική.

τική ομοιότητα των όρων. Θα κλείσουμε, λοιπόν, αυτήν την ενότητα εξετάζοντας τη διάκριση ανάμεσα στις δύο. Στη σχετική βιβλιογραφία αναφέρεται ότι το έθνος έχει μια «προσδιορισμένη πατρίδα» και μια «μαζική λαϊκή κουλτούρα», ενώ η εθνότητα έχει «κάποια σύνδεση με μια ιστορική περιοχή» (Smith 1995α: 56-57)· το έθνος έχει κοινή οικονομία και ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλα τα μέλη του, που δεν αναφέρονται για την εθνότητα· το έθνος έχει μια συγκεκριμένη, επίσημη, γλώσσα, ενώ η εθνότητα έχει διάλεκτο (Hastings 1997: 12)· τα άτομα που αποτελούν το έθνος έχουν επίγνωση της ιδιαιτερότητάς τους, ενώ η εθνότητα στερείται αυτής της συνειδητότητας (Connor 1994: 43). Συγχρόνως, και οι δύο οντότητες έχουν κοινή πολιτισμική ταυτότητα, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, κοινή γλώσσα ή διάλεκτο και, συχνά, κοινή θρησκεία.

Σύμφωνα με τα παραπάνω διακριτά χαρακτηριστικά, τα έθνη και οι εθνότητες είναι ομάδες-κοινωνικές κατηγορίες με κοινή ιστορία και πολιτισμικές αναπαραστάσεις που χαρακτηρίζονται από την αγάπη τους για την πατρίδα αλλά και ό,τι αυτή συνειρμικά εκφράζει. Αυτό που διαφοροποιεί τα έθνη και τις εθνότητες είναι μια επίσημη γλώσσα, η προσδιορισμένη πατρίδα (επικράτεια), η μαζικότητα, η κοινή οικονομία και τα νομικά κατοχυρωμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις. Τα έθνη είναι, λοιπόν, κάτι παραπάνω από τις εθνότητες και όχι κάτι διαφορετικό. Και οι εθνότητες ως κοινωνικές ομάδες έχουν προφανώς κοινούς κανόνες που καθορίζουν τις σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους, διαφορετικά δε θα μπορούσαν να υπάρξουν ως κοινωνικές κατηγορίες, έχουν γλώσσα μέσω της οποίας επικοινωνούν και μια πατρίδα. Όμως τα έθνη έχουν νομικά κατοχυρωμένους κανόνες συνύπαρξης και, επίσης, κατοχυρωμένη και προστατευμένη γλώσσα, σαφώς προσδιορισμένη πατρίδα (προφανώς μέσω συνόρων κατοχυρωμένων και αναγνωρισμένων, διαφορετικά δεν υπάρχει κάποια διαφορά με την εθνότητα), μαζικότητα και συνειδητότητα της ύπαρξης και ιδιαιτερότητάς τους.

Όπως διαπιστώνεται, τα έθνη χαρακτηρίζονται από οργάνωση και αναγνώριση της ύπαρξής τους αλλά και από συνθήκες που χαρακτηρίζουν τις σύγχρονες κοινωνίες, όπως είναι η μαζικότητα και η συνειδητότητα. Έτσι, αφενός τα στοιχεία που ορίζουν το έθνος συνδέονται στους σύγχρονους ορισμούς με τις σύγχρονες κοινωνικές εμπειρίες και αναφέρονται σε αυτές, αφετέρου, προσδιορίζονται από την ύπαρξη του κράτους. Το κράτος, εκτός απ' το ότι έχει το μονοπώλιο της βίας σε μια κοινωνία (όπως το ορίζουν οι Weber και Giddens) –κριτήριο που μας είναι αδιάφορο από τη σκοπιά αυτής της μελέτης–, αναλαμβάνει τη συστηματική οργάνωσή της, δηλαδή την οργάνωση και θεσμοθέτηση του νομικού συστήματος, των κανόνων δηλαδή που διέπουν τη συνύπαρξη, την οικονομική δραστηριότητα, την προστασία της σαφώς προσδιορισμένης

πια επικράτειας, τη διάδοση της γλώσσας και της λαϊκής κουλτούρας κλπ. Στην πραγματικότητα, λοιπόν, το έθνος τείνει να ορίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως εθνότητα περιχαρακωμένη και αναγνωρισμένη εντός ενός κράτους. Έτσι, όμως, η σημασιοδότηση του έθνους μέσα από τον εθνικισμό (που προβάλλει την αξίωση του 'εθνικού-κράτους') είναι αυτό που ουσιαστικά το διαφοροποιεί από την εθνότητα. Τα έθνη και οι εθνότητες είναι παρόμοιες κοινωνικές διαστρωματώσεις, που διαφέρουν στην οργάνωση και συστηματοποίηση, αλλά και στη μαζικότητα και συνειδητότητα που έχουν τα έθνη ως αποτέλεσμα της συνταύτισής τους με το κράτος σε 'έθνος-κράτος' ή της ύπαρξης εντός του.

Είναι ενδεικτικός ο ορισμός του Hastings για τις εθνότητες και τα έθνη. Η εθνότητα, αναφέρει, «είναι μια ομάδα ανθρώπων με κοινή πολιτισμική ταυτότητα και καθομιλουμένη γλώσσα. Συνιστά το κύριο διαχωριστικό στοιχείο σε όλες τις προ-εθνικές κοινωνίες αλλά και μπορεί να επιβιώσει ως ισχυρή υποδιαίρεση με δική της αφοσίωση εντός *εγκαθιδρυμένων εθνών*» (πρόσθετη έμφαση). «Το έθνος», από την άλλη, «είναι μια περισσότερο συνειδητή κοινότητα απ' ό,τι η εθνότητα. Σχηματίζεται από μια ή περισσότερες εθνότητες, έχει δική του γραφή και ανάγνωση, και κατέχει ή αξιώνει το δικαίωμα σε μια πολιτική ταυτότητα και αυτονομία ως λαός, συγχρόνως με τον έλεγχο μιας συγκεκριμένης επικράτειας» όπως και άλλες ανεξάρτητες οντότητες σε έναν κόσμο 'εθνών-κρατών' (Hastings 1997: 3). Το ιδεολογικό πρόταγμα του εθνικισμού και η πολιτική πρακτική της δημιουργίας κρατών, εθνικών κρατών, είναι ορατή στους ορισμούς του Hastings. Πρώτον, αναφέρεται σε εθνότητες 'εντός εγκαθιδρυμένων εθνών', το οποίο παραπέμπει σαφώς στη δημιουργία 'έθνους-κράτους', εφόσον δεν μπορούμε να μιλήσουμε για 'εγκαθίδρυση' εθνών αλλά κρατών. Δεύτερον, το έθνος σχηματίζεται στη βάση εθνοτήτων, μάλλον συγγενικών μεταξύ τους, και έχει δική του γραφή και ανάγνωση. Είναι γνωστό ότι η δυνατότητα της διάδοσης κοινής και ενιαίας γλώσσας, την οποία ευνόησε η τυπογραφία και συστηματοποίησε το κράτος, ήταν σημαντική στην εμπέδωση κοινών πολιτισμικών αναφορών και στη δημιουργία εθνικών κρατών⁹. Τέλος, η κατοχή ή αξίωση κατοχής πολιτικής ταυτότητας και αυτονομίας ταυτόχρονα με τον έλεγχο μιας επικράτειας είναι σαφής αναφορά στην 'απόκτηση' κράτους, το οποίο περιχαρακώνει και προστατεύει μια επικράτεια και αποτελεί την έκφραση πολιτικής ταυτότητας και αυτονομίας ενός έθνους. Φαίνεται, λοιπόν, ότι το

9. Όπως αναφέρει ο Hastings, καθώς μια διάλεκτος γίνεται γραπτή γλώσσα, και ιδιαίτερα με τη λογοτεχνία, και τα θρησκευτικά και νομικά κείμενα, αποκτά μια κανονικότητα και μονιμότητα που «ωθεί όσους την μιλάνε από την κατηγορία της εθνότητας σε αυτήν του έθνους» (1997: 20). Στο ίδιο αναφέρει επίσης τη σημασία της μετάφρασης της Βίβλου. Δείτε σχετικά με τη γλώσσα και στο Anderson (1991).

έθνος, όπως οριοθετείται από τον Hastings, αλλά και άλλους επιστήμονες, ορίζεται ως εθνότητα και κράτος μαζί, ή εθνότητα που επιδιώκει την πολιτική της έκφραση σε κράτος. Η επιδίωξη αυτή είναι ίσως το σημαντικότερο διαφοροποιητικό στοιχείο της εθνότητας και του έθνους, ειδικά όταν δεν υπάρχει το κράτος, καθώς αναφέρεται στο επίπεδο αυτοσυνειδησίας της διαφορετικότητας της ομάδας και στην επιδίωξη της αναγνώρισής της.

Αυτό που διαφοροποιεί ουσιαστικά τα έθνη από τις εθνότητες είναι η ύπαρξη του εθνικισμού: πρωτογενώς, με την αξίωση της πολιτικής τους έκφρασης σε ένα κράτος εθνικό, που έχει επιπτώσεις στην πολιτική τους οριοθέτηση και, δευτερογενώς, με την σε επιστημονικό επίπεδο ανάγκη διαφοροποίησης των εθνών από προγενέστερες οντότητες. Λόγω του εθνικισμού, ο ορισμός του κράτους ενεπλάκη με αυτόν του έθνους, αλλά και η ύπαρξη του κράτους υπήρξε καταλυτική για την ιστορία των εθνών. Εφόσον έχουμε αναφερθεί ήδη στους ορισμούς και το πρόβλημα του ορισμού του έθνους μέσω του κράτους, ας δούμε πώς επηρεάζει η ύπαρξη του κράτους τα έθνη σε σχέση με τις εθνότητες. Το βασικό στοιχείο είναι ότι η 'συγχώνευση' με το κράτος δίνει στο έθνος συνέχεια και σταθερότητα. Το προστατεύει από εξωτερικούς κινδύνους και από εσωτερική διάβρωση, συστηματοποιεί και μεταδίδει την κοινή γλώσσα και ρυθμίζει την κοινωνική και πολιτική του ζωή· όλα αυτά είναι περισσότερο ρευστά για τις εθνότητες. Ειδικότερα στην εποχή του εθνικισμού, που η διεθνής τάξη ορίζεται από τον κατακερματισμό του διεθνούς πεδίου σε εθνικά κράτη και, συνεπώς, η διεθνής αναγνώριση μιας ομάδας ως έθνος είναι σημαντική ακόμη και αν δεν έχει το δικό της κράτος, η σχετική ρευστότητα των εθνοτήτων μπορεί να είναι απειλητική ακόμη και για την ίδια την επιβίωσή τους.

Ένας ακόμη παράγοντας που διαφοροποιεί τα έθνη και τις εθνότητες και απορρέει από τον εθνικισμό είναι η *προσδοκία* δημιουργίας εθνικού κράτους. Αυτό συνδέεται συχνά με την αυτοσυνειδησία της ομάδας: ένα έθνος, υποστηρίζεται, δεν υπάρχει αν τα μέλη του δεν το συνειδητοποιούν, δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη και ιδιαιτερότητά του (Connor 1994: 92, Gellner 1983: 5-6). Αυτό όμως πρέπει να το εκλάβουμε ως συνειδητότητα όλων των χαρακτηριστικών που συνιστούν ένα έθνος, και της πολιτικής διάστασής του, καθώς όλες οι πολιτισμικές ομάδες έχουν μια αίσθηση ταυτότητας και ιδιαιτερότητας βασισμένης σε διάφορα κριτήρια, κυρίως δε το κριτήριο της εντοπιότητας. Το σημαντικότερο ίσως είναι ότι, στη νεωτερική εποχή, τα έθνη επιθυμούν και αξιώνουν διεθνή αναγνώριση και γι' αυτό προσδοκούν και επιδιώκουν το δικό τους κράτος (όπως οι Βάσκοι και οι Κούρδοι) ή σχετική πολιτική αυτονομία εντός του κράτους στο οποίο συμμετέχουν (όπως οι Καταλανοί και οι Σκωτσέζοι) δημιουργώντας και το αντίστοιχο εθνικιστικό κίνημα για την άσκηση της πολιτικής αυτής επιδίωξης. Δηλαδή, με μια έννοια, τα έθνη είναι εθνότητες επηρεα-

σμένες από τον εθνικισμό που επιθυμούν το δικό τους κράτος. Με αυτή την έννοια, όμως, δεν πρέπει να υπάρχουν παρά ελάχιστες εθνότητες σήμερα αφού, με την επιρροή του εθνικισμού και τις σύγχρονες συνθήκες επικοινωνίας, θα έχουν όλες μετατραπεί σε έθνη, δηλαδή θα έχουν αυτοσυνειδησία και θα επιθυμούν κάποιο επίπεδο πολιτικής αυτονομίας ή και ανεξαρτησίας.

Σε κάθε περίπτωση, όπου η χρήση των όρων σε αυτή τη μελέτη έχει γίνει εναλλακτικά, δεν είναι στην πρόθεσή μας να αγνοήσουμε τις διαφορές που μπορεί να παρουσιάζουν, αλλά να επισημάνουμε ότι έχουν παρόμοια ψυχολογικά θεμέλια καθώς η διαμόρφωσή τους περνά μέσα από τους ίδιους ασυνείδητους μηχανισμούς και ότι, τηρουμένων των αναλογιών, αποτελούν παρόμοιες πολιτισμικές οντότητες που διαφοροποιούνται μόνο από το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται και τις πολιτικές απαιτήσεις του. Επίσης, πρόθεσή μας ήταν η επισήμανση ότι ο διαχωρισμός ανάμεσα σε έθνη και εθνότητες έχει δημιουργηθεί και ως αναγκαιότητα εξαιτίας της άρνησης προσδιορισμού εθνικών ομάδων στην προ-νεωτερική εποχή. Όμως, ακόμη και στην αρχαιότητα υπήρχαν έθνη εντός σαφών πολιτικών-κρατικών μορφωμάτων (αν και με διαφορετικά χαρακτηριστικά από τα σύγχρονα κράτη), που μάλιστα ανέπτυξαν έναν ξεχωριστό πολιτισμό, όπως για παράδειγμα οι Αιγύπτιοι, οι Ρωμαίοι (που το ισχυρό κράτος τους έγινε αυτοκρατορία) κλπ. Πάντως, όπως αναφέρει ο Connor για το έθνος, «η ουσία του είναι ένας ψυχολογικός δεσμός που ενοποιεί ένα λαό και τον διαφοροποιεί, στο ασυνείδητό του, από όλους τους άλλους» (Connor 1994: 92), ένας δεσμός συγγένειας.

Εθνική και εθνοτική ταυτότητα

Μέχρι τώρα σε αυτή τη μελέτη έχουμε αναφερθεί στην ταύτιση με την εθνική και την εθνοτική ομάδα σαν να ήταν ίδιες ή παρόμοιες. Αυτό έγινε για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί εκφράζουν τον ίδιο τύπο ταυτότητας, δηλαδή την ταύτιση που βασίζεται στην κοινή ιστορία και παράδοση, την κουλτούρα και τόπο καταγωγής, την πολιτισμική ομοιότητα και διαφορά κλπ. Πρόκειται δηλαδή για την ταύτιση με το έθνος ή την εθνότητα στο βαθμό που αυτές εκφράζουν τα κοινά τους σημεία, απαλλαγμένες από την πολιτική οριοθέτηση του κράτους. Όπως υποστηρίζει ο Connor, τα έθνη –και οι εθνότητες θα προσθέταμε – δεν ορίζονται με βάση τα απτά και συγκεκριμένα κάθε φορά χαρακτηριστικά τους, αλλά με βάση τον ψυχολογικό δεσμό που συνδέει τα μέλη τους και την πίστη στην κοινή τους καταγωγή (Connor 1994: 92). Είναι δηλαδή ο ίδιος τύπος ταύτισης γιατί προκαλείται από τα ίδια κριτήρια και ικανοποιεί τις ίδιες ανάγκες και επιθυμίες (του ανήκειν, της αυτοεκτίμησης, της προστασίας

κλπ.). Δεύτερον, αναφερθήκαμε σε αυτές με αυτόν τον τρόπο γιατί ο *μηχανισμός* της ταύτισης είναι ίδιος σε όλα τα άτομα. Ανεξάρτητα από τις διαφορετικές εκδηλώσεις ή τα επιμέρους χαρακτηριστικά που μπορεί να έχει η κάθε ταυτότητα, η ασυνείδητη υποκειμενικότητα έχει μια καθολική διάσταση. Άρα, με τη χρήση των όρων ως ταυτόσημους θέλαμε να δείξουμε την ψυχολογική ομοιότητα της ταύτισης με ομάδες που στηρίζονται σε ‘δεσμούς αίματος’, αλλά και τη σχετική ομοιότητα των εθνικών και των εθνοτικών ομάδων.

Παρ’ όλα αυτά, εφόσον σκοπός αυτής της μελέτης είναι η ανάλυση της εθνικής ταυτότητας στη νεωτερικότητα και της ισχύος της σε σχέση με άλλες ταυτότητες, θα πρέπει να εξετάσουμε τα σημεία εκείνα όπου η εθνική ταυτότητα ως ταύτιση με το έθνος, δηλαδή ως πολιτική ταυτότητα, διαφοροποιείται. Ο καθοριστικός παράγοντας της διαφοροποίησης της εθνικής ταυτότητας είναι ο εθνικισμός. Ο εθνικισμός έχει διαμορφώσει την ιδιαιτερότητα της εθνικής ταυτότητας με δύο τρόπους: πρώτον, η εμφάνιση και κυριαρχία της εθνικιστικής ιδεολογίας συντέλεσε στη δημιουργία και ενδυνάμωση των εθνικών ταυτοτήτων, ανεξάρτητα από την ύπαρξη κράτους και, δεύτερον, μέσα από τη δημιουργία των εθνικών κρατών, οι εθνικές ταυτότητες απέκτησαν και μια θεσμική, πολιτική διάσταση. Ας δούμε το καθένα ξεχωριστά.

Κατά πρώτον, ο εθνικισμός έχει δημιουργήσει και ενδυναμώσει τις εθνικές ταυτότητες. Κατ’ αρχάς, τις έχει δημιουργήσει εκεί που δεν υπήρχαν νωρίτερα, δηλαδή σε εκείνες τις περιπτώσεις που δημιουργήθηκαν έθνη που δεν προϋπήρχαν. Βέβαια, στο βαθμό που υποστηρίχθηκε σε αυτή τη μελέτη ότι τα έθνη δεν εμφανίστηκαν στη νεωτερικότητα ή ότι, σε άλλες περιπτώσεις, δε δημιουργήθηκαν εκ του μηδενός, η δημιουργία της εθνικής ταυτότητας από τον εθνικισμό δεν έχει τη διάσταση της καινοτομίας, αλλά της μεταβολής και μετατροπής των εθνοτικών ταυτοτήτων στις συγκροτημένες εθνικές ταυτότητες της νεωτερικότητας. Δηλαδή, ο εθνικισμός ‘δημιούργησε’ τις εθνικές ταυτότητες μέσα από την ανασημασιοδότησή τους. Από την άλλη, τις ενδυνάμωσε εκεί όπου υπήρχαν διότι ανασημασιοδότησε τα έθνη καθιστώντας τα πρότυπα κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης στη νεωτερικότητα και αποδίδοντάς τους τη θεμελιώδη και ανώτερη αξία που έχουμε περιγράψει στο προηγούμενο κεφάλαιο. Έτσι, λοιπόν, η ιδεολογία και ο Λόγος του εθνικισμού έχουν αποδώσει ιδιαίτερη αξία στο έθνος, συνεπώς και στην ταύτιση με αυτό. Συνέπεια αυτού είναι η ιδιαίτερη φόρτιση που εκφράζεται με τον εθνικισμό ως συναίσθημα, και η ενδυνάμωση των εθνικών ταυτοτήτων. Ενδυνάμωση που αφορά τόσο στα έθνη που εκφράζονται πολιτικά μέσα από ένα κράτος, όσο και στα υπόλοιπα.

Το δεύτερο σημείο αφορά στο *θεσμοποιημένο* χαρακτήρα της εθνικής ταυτότητας. Η δημιουργία των εθνικών κρατών είχε ως συνέπεια την ιδιαίτερη οργάνωση και συστηματοποίηση των ταυτίσεων με αυτό. Η εθνική ταυτότητα δεν

είναι απλά το αποτέλεσμα ομαδικών κοινωνικών ταυτίσεων αλλά, όπου υπάρχει το κράτος, αποκτά και μια επιπρόσθετη, πολιτική διάσταση. Όπως η σημαντικότερη διαφοροποίηση των εθνών από τις εθνότητες έγκειται στην περιχαρακωση των πρώτων από/σε ένα κράτος, αυτή είναι και η σημαντικότερη διαφορά ανάμεσα στις αντίστοιχες ταυτίσεις. Αυτό γιατί η εθνική ταυτότητα έχει κάτι επιπλέον: ‘αποδίδεται’ στα μέλη του ‘έθνους-κράτους’ από το ίδιο το κράτος και στη συνέχεια ‘υπενθυμίζεται’ σε αυτά μέσω διαδικασιών όπως αυτές που περιέγραψε ο Billig στην ανάλυσή του για τον κοινότοπο εθνικισμό. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τα κράτη καταλαμβάνουν μεγάλες περιοχές όπου οι κοινές ταυτότητες δεν μπορούν να δημιουργηθούν μέσω της άμεσης επαφής: έτσι, το κράτος αναλαμβάνει να εμφυσήσει στα μέλη του την αίσθηση ‘κοινοτήτας’ και ταυτότητας, να δημιουργήσει ή να ενισχύσει την εθνική ενότητα και ομοιογένεια. Η εθνική ταυτότητα είναι, συνεπώς, όχι κάτι διαφορετικό από την εθνοτική ταυτότητα, γιατί βασίζεται σε αυτήν, αλλά κάτι *παραπάνω*.

Τα πρώτα και καθοριστικά στοιχεία για τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας λαμβάνονται από το παιδί στα πρώτα χρόνια της ζωής του από τους γονείς και το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον. Ας μην ξεχνάμε και το γεγονός ότι οι γονείς έχουν ήδη μια διαμορφωμένη εθνική ταυτότητα και μεταφέρουν πολλές οικείες εικόνες και αναπαραστάσεις της δικής τους παιδικής ηλικίας στα παιδιά τους. Όταν, όμως, τα παιδιά πηγαίνουν στο σχολείο και αρχίζει η κοινωνικοποίησή τους, το κράτος συνεχίζει τον εκ-παιδευτικό ρόλο των γονιών. Η κοινωνικοποίηση των παιδιών περιλαμβάνει και την ‘εθνική κοινωνικοποίησή’ τους, όπως θα δείξουμε στη συνέχεια. Αλλά και πέραν της εκπαίδευσης, οι θεσμοί, τα άτομα και οι διαδικασίες που συνιστούν τα σύγχρονα κράτη –θεσμοί κρατικοί άλλα και μη κρατικοί, όπως είναι τα ιδιωτικά σχολεία ή ιδιωτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας– συνεχίζουν το ρόλο αυτό και ενδυναμώνουν την εθνική συνείδηση των ατόμων και πέραν της εφηβείας (π.χ. η στρατιωτική θητεία, η πολιτική ρητορική, η λογοτεχνία και η ποίηση). Εδώ θα αναφερθούμε συνοπτικά στην εκπαίδευση, τα ΜΜΕ, και τις ελίτ ως τους σημαντικότερους παράγοντες εντός των εθνικών κρατών που συντελούν στην εμφύσηση και ενδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας.

Εκπαίδευση

Η εκπαίδευση είναι αναμφισβήτητα ένας πολύ σημαντικός παράγοντας στη μόρφωση και κοινωνικοποίηση των ατόμων. Η μαζική εκπαίδευση, ειδικότερα, είναι μια πρόσφατη εξέλιξη, του 19ου κυρίως αιώνα. Μέσα από τη μαζική εκπαίδευση, μια ευθύνη που αναλαμβάνει το εθνικό κράτος για τους πολίτες του, αναδεικνύονται τα μέσα για την ταύτιση με το έθνος και τη διαμόρ-